

S 11.762

HOOFDSTUK

2

BIBLIOTHEEK
STARINGGEBOUW

P.A. Henderikx

~

Amstelland en de Amsteldam in het licht van de ontginningen en de waterstaatkundige ontwikkelingen in het Hollands-Utrechtse veengebied van de tiende tot de dertiende eeuw

Bekijkt men de zestiende-eeuwse plattegrond van Amsterdam van de hand van Jacob van Deventer, dan is duidelijk hoezeer de nederzettingstructuur van de stad door waterstaatkundige elementen wordt bepaald. De centrale plaats bij uitstek wordt gevormd door de dam in de Amstel, en de oude kern van de bebouwing vindt men op de dijken aan weerszijden langs de rivier, respectievelijk ter plaatse van de Warmoesstraat aan de oostzijde en de Nieuwendijk en de Kalverstraat in het westen. Dit betekent dat, om inzicht te krijgen in ontstaan en vroegste ontwikkeling van de stad, men zich een beeld zal moeten vormen van het waterstaatkundig milieu waarin de nederzetting is ontstaan. Onder andere zal men zich daarbij meer in het algemeen moeten verdiepen in de geschiedenis van de ontginningen in het Utrechts-Hollandse veengebied ten zuiden van het IJ en de problematiek van de afwatering en de aanleg van dijken in dat gebied.

29

De ontginningen

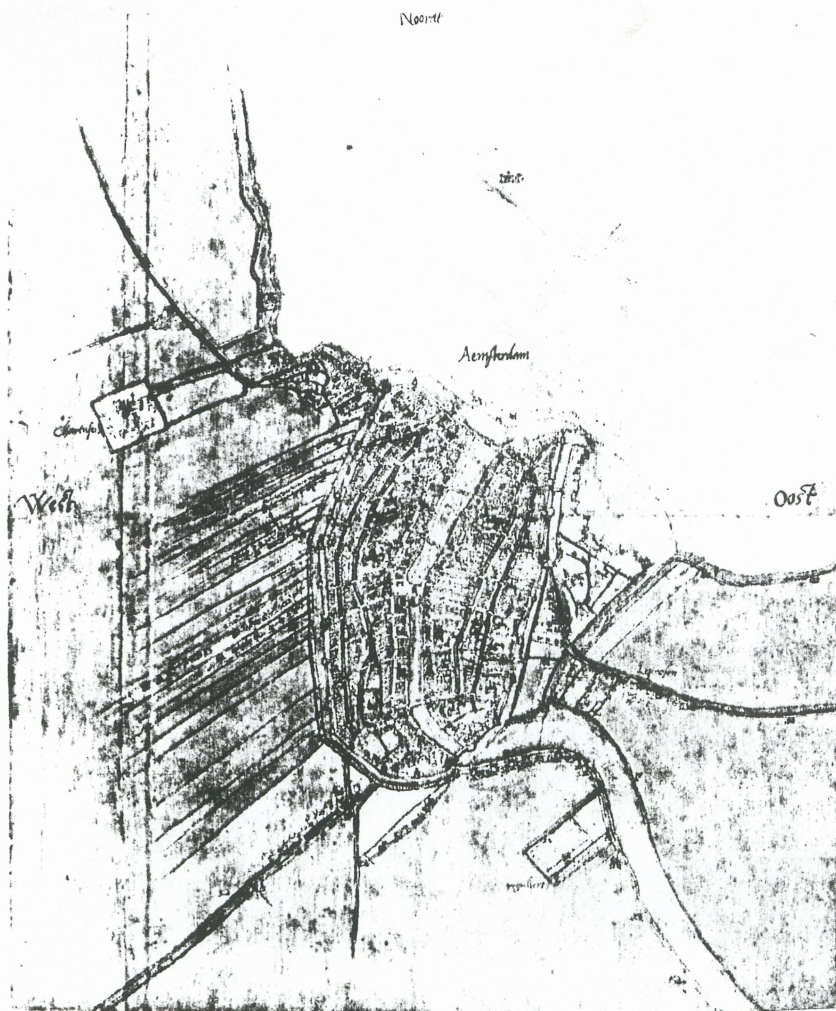
Ten oosten van het Utrechts-Hollandse veengebied wordt in de vroege middeleeuwen in het Middennederlandse rivierkleigebied gewoond op de oeverwallen en stroomruggen van de vele actieve en verlandende riviertakken in de Rijn- en Maasdelta. Hier vormt zich vanaf de tiende eeuw het wereldlijke gezagsgebied van de bisschop van Utrecht, het zogeheten Nedersticht. Aan de westzijde van het veengebied wordt in die tijd gewoond op de oude duinen, de estuariumaafzettingen rond de monden van de grote rivieren en op de oeverwallen van de Oude Rijn. Dit smalle en lange gebied vormt in de late negende eeuw het begin van het graafschap Holland. In het uitgestrekte veen tussen deze twee gebieden in wonen tot zeker het midden van de tiende

24 JAN. 19

893834

Het 'kasteel van Amstel'

1507 1847

11. Plattegrond van Amsterdam en nabije omgeving, ca. 1560. Tekening door Jacob van Deventer in opdracht van Filips II
Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem

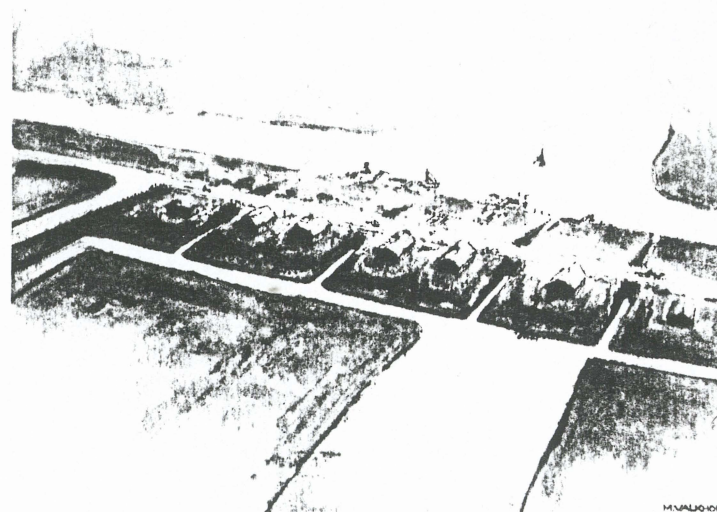
Wit: Het 'kasteel van Amstel' i. buurt of bruggehoofd?
bijdrage over de dertiende-eeuwse funderings- en
Amstelland en de Amsteldam

eeuw nauwelijks mensen. Slechts hier en daar vindt men sporen van bewoning langs de rivieroeveren en op de smalle getijdenafzettingen langs de veenstroompjes. Wanneer dan de bevolking toeneemt, vatten zo ongeveer in de tweede helft van de tiende eeuw de bewoners van het rivierkleigebied vanuit het oosten en die van de kuststreek vanuit het westen de ontginning aan van het tussenliggende veengebied. Generaties lang is men daar mee bezig, totdat grofweg tegen het eind van de dertiende eeuw de ontginningen in grote lijnen zijn voltooid.

Om het veengebied te ontginnen, dat wil zeggen, geschikt te maken voor zowel veeteelt als akkerbouw, zijn uitgebreide maatregelen nodig. Veen wordt gevormd in een drassig milieu uit rottende planten, struiken en bomen. Het bestaat voor 80% uit water, dat, ongeveer als bij een spons, door het veen wordt vastgehouden. Om veengrond in bouwland om te zetten is het nodig de grondwaterstand van een te ontginnen gebied beheersbaar te maken door het graven van een stelsel van sloten en weteringen, en waar nodig het aanleggen van voor- achter- en zijdekaden, met een uitwateringssluisje op het laagste punt in de voorkade. Wanneer een dergelijke ontginningseenheid direct langs een rivier ligt dient de voorkade bovendien als bescherming tegen overstroming, dus als rivierwaterkerende dijk.

Als ontginningsbasis fungeert meest een rivier of een veenstroom; soms ook gaat men uit van een gegraven watergang. Daarlangs legt men een voorkade aan, en haaks daarop worden de percelen, de hoeven uitgemeten, van elkaar gescheiden door sloten. De boerderijen worden in veel gevallen gebouwd op de koppen van de hoeven. Ten aanzien van de diepte van de hoeven zijn er diverse mogelijkheden. Het ziet er naar uit dat bij de oudste ontginningen de diepte niet van tevoren is bepaald. Op basis van het recht van opstrek breiden de ontginners hun percelen zover achterwaarts uit als mogelijk is, bijvoorbeeld tot zij de achterzijde bereiken van een ontginning die van een tegenovergestelde zijde is begonnen. Onder andere lijkt dat de gang van zaken te zijn geweest bij de ontginningen aan weerszijden van de veenstroom de Amstel. Bij de wat jongere ontginningsnederzettingen wordt de achtergrens vaak direct bij de aanvang van de ontginning vastgelegd. Heel gebruikelijk is dan een diepte van zes zogenaamde voorlingen, dat wil zeggen van, heel globaal, 1250 meter.

In de grote centrale veengebieden behoort het gezag over het onontgonnen veen in de tiende eeuw aan de koning (of keizer) van het Oostfrankische of Duitse Rijk. In de praktijk wordt dit recht echter allengs meer en meer uitgeoefend door de regionale vorsten: in het gebied waar wij ons mee bezig houden, de bisschop van Utrecht in het oosten en de graaf van Holland in het westen. Zij zijn de gezagsdragers die stukken van de wildernis aan groepen ontginners toewijzen. Vanaf de late elfde eeuw zien wij dat aan een ontginning vaak een overeenkomst ten grondslag ligt, het zogenaamde 'cope'-contract, gesloten door de graaf of de bisschop met de ontginners, -nog herkenbaar in plaatsnamen als Boskoop, Heikoop, Boeikoop. Daarin worden zaken geregeld als de grenzen van de ontginningsnederzetting, de organisatie van het lokale bestuur, de betaling aan graaf of bisschop van een (recogni-

12 Impressie van de Rotterdam, de sluizen en de huizen, ca. 1300. Aquarel door M Valkhoff gemaakt n.a.v. de recente opgraving in de Spoortunnel, waarbij een klein deel van de dam werd opgegraven
Bureau Oudeheidkundig Onderzoek van gemeentewerken Rotterdam (BOOR)

tie)tijs, de afwatering, de stichting van een kerk en het recht op de kerkelijke tienden. Aan het hoofd van zo'n ontginningsgemeente - men noemt dat dan een ambacht of een gerecht - staat meestal een schout die namens de graaf of de bisschop het lokale bestuur uitoefent.

Binnen dit algemene beeld past ook Amstelland. Wij hebben hier te maken met ontginningen aan weerszijden van de Amstel, waarmee vermoedelijk al in de elfde eeuw een begin is gemaakt. Deze ontginningsnederzetting wordt aanvankelijk zonder meer naar de rivier genoemd, namelijk simpelweg Amstel. In 1105 wordt de schout van dit Amstel, een zekere Wolfger, voor het eerst in een oorkonde genoemd. Hij is een voorganger van de latere heren van Amstel, dienstlieden (ministerialen) van de bisschop van Utrecht, die in Amstel namens de bisschop het schoutambt bekleden. Waarschijnlijk wordt dit ambt al vroeg erfelijk; de heren van Amstel blijven dan in naam de bisschop van Utrecht vertegenwoordigen, maar in de praktijk nemen zij een zeer zelfstandige positie in. Kerkelijk vormt heel Amstel aanvankelijk één parochie, met de kerk in Ouderkerk. Wanneer die parochie gesplitst wordt en er aan de westzijde van de Amstel een nieuwe parochie wordt gesticht, verdwijnt de naam Amstel voor het geheel, en spreekt men van Ouderkerk of Ouder-Amstel en van Nieuwerkerk of Nieuwer-Amstel. Amstelland beantwoordt hier aan een heel algemeen patroon. Zo heet de ontginningsparochie langs de Rotte in de elfde eeuw gewoon Rotte. Pas wanneer deze in meer

parochies wordt gesplitst, gaat de parochie waar de oude kerk staat Hillegersberg heten. Zo worden ook de oudste nederzettingen langs de Schie, de Giessen en de Alblas eenvoudigweg Schie, Giessen en Alblas genoemd. Later heten die respectievelijk Ouder-Schie (thans Over-Schie), Giessen-Oudekerk en Oud-Alblas. Er zijn overigens nog meer parallellen tussen Amstel en de ontginningen langs genoemde andere veenstromen. Zo ligt in Amstel, net als bij Rotte, Schie, Giessen en Alblas het oude centrum van de nederzetting, dat wil zeggen de plaats waar de kerk staat (Oudekerk), niet dicht bij de mond van de veenstroom, maar een eind landinwaarts. Dat betekent uiteraard niet dat de nederzetting als geheel zich niet al in een vroeg stadium ver stroomafwaarts kan hebben uitgestrekt. De ligging van de boerderijen op de koppen van de hoeven maakt dat ontginningsnederzettingen meestal een zeer langgerekt lintvormig karakter hebben.

De aanleg van buitenwaterkerende dijken

In hoge mate bepalend voor de verdere ontwikkeling van de diverse ontginningsnederzettingen zijn de waterstaatkundige consequenties van de ontginningen. Wanneer het veen voor zo'n 80% uit water bestaat betekent dat, dat bij de ontginning ervan een groot probleem wordt gecreëerd voor de toekomst. Ontwatert men namelijk de toplaag van het veen ten behoeve van het agrarisch gebruik, dan klinkt die bovenlaag in en is tevens oxydatie van het veen mogelijk. Het gevolg is dat de bewoners het grondwaterpeil steeds verder zullen verlagen, zodat ongemerkt de inklinking allengs voortschrijdt. Men heeft berekend dat op deze manier het bodemoppervlak tot een halve meter per eeuw kan dalen, zodat er plaatsen zijn waar het maaiveld momenteel vier meter lager ligt dan ten tijde van de ontginningen.

De inklinking en de oxydatie van de veenbodem betekenen dat het peil in de rivieren verhoudingsgewijs steeds hoger komt te liggen ten opzichte van het maaiveld. In toenemende mate leidt dit tot moeilijkheden, zowel waar het gaat om de bescherming van het land tegen overstroming vanuit de grote rivieren en de Zuiderzee, als met betrekking tot de afwatering van de ontginningsnederzettingen. Kijken wij dan naar de maatregelen die nodig zijn om de veengebieden te beschermen tegen overstroming, dan zijn wij dank zij schriftelijk bronnenmateriaal vooral goed geïnformeerd over het zuiden van het Utrechts-Hollandse veengebied, de streek van Hollandse IJssel, Lek, Merwede en Oude Maas. In de beginfase van de ontginningen ligt het oppervlak van het land hier ruim boven het gemiddelde waterpeil van de Rijn- en Maastakken. Langs de rivieren en veenstroompjes geven dan de voorkaden, dus kleine dijkjes, voldoende bescherming tegen zeer hoge standen van het buitenwater. Een heel vroege vermelding van dergelijke dijkjes vinden wij bij Alpertus van Metz in zijn *De diversitate temporum*, waar deze het heeft over dijken in de buurt van Vlaardingen in zijn beschrijving van de veldslag daar in 1018.

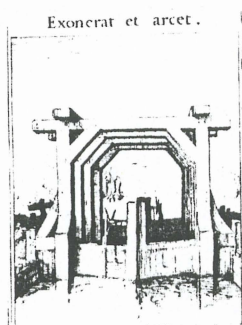
Die oudste dijken zijn aangelegd binnen lokaal verband en worden onderhouden door de bewoners van de ambachten waarin de betreffende dijkgedeelten liggen. Dit gebeurt onder direct toezicht van het plaatselijke

ambachtsbestuur. Het bestaan van dat lokale onderhoudssysteem blijkt voor het eerst uit een oorkonde van 1122 die betrekking heeft op de dijken langs de Lek en de Hollandse IJssel. Later, wanneer in de tweede helft van de dertiende eeuw het ongunstige effect van de daling van de bodem zich steeds pijnlijker doet voelen, gaan in het rivierengebied nederzettingen langs de rivieren en binnenlandse dorpen samenwerken, met als resultaat de oprichting onder leiding van de graaf van Holland of de bisschop van Utrecht van een aantal hoogheemraadschappen met boven-lokaal gezag ten aanzien van in de eerste plaats de zorg voor de dijken, en ten tweede in diverse gevallen de regulering van de afwatering.

Met betrekking tot de aanleg en de vroegste geschiedenis van waterkerende dijken in Amstelland zijn nauwelijks schriftelijke gegevens voorhanden. Men mag voorzichtig aannemen dat bij het uitvoeren van ontginningen ook langs de Amstel al meteen bescheiden kaden zijn aangelegd, misschien niet eens zozeer ter bescherming tegen overstroming, want het land ligt dan nog vrij hoog, maar vooral om op die manier met behulp van sluisjes in de voorkaden de waterstand in de polder te kunnen beheersen. Voor het eerst horen wij van het bestaan van dijken langs de Amstel in 1204, wanneer in de Annalen van Egmond wordt verteld dat de Kennemers binnen het kader van het krijgsgeweld van die dagen een dijk langs de Amstel doorsteken, zodat het achterliggende land onderloopt. Voor ons is dat interessant. Dat het land onder water komt te staan betekent dat de bodem in die tijd niet hoger ligt dan de rivier, dus dat de inklinking zich hier al duidelijk heeft doen gelden. Anderzijds, en dan loop ik even vooruit op wat nog komt, kan ik mij moeilijk voorstellen dat het land onderloopt wanneer de waterstand in de Amstel al onder controle zou worden gehouden met behulp van een dam met sluisen in de monding van de rivier. Met andere woorden, het lijkt waarschijnlijk dat de Amstel in die tijd nog in open verbinding staat met het IJ en de Zuiderzee.

De dijken langs de Amstel zullen hebben doorgelopen tot dicht bij de mond van de rivier. Daar moeten zij, willen zij als waterkering enige zin hebben gehad, hebben aangesloten op dijken langs het IJ. Dat zal aan de oostzijde de aansluiting zijn geweest van de oostelijke Amstedijk (Warmoesstraat) op de Zeedijk en aan de westzijde de aansluiting van de westelijke dijk (Kalverstraat/Nieuwendijk) op de toenmalige Haarlemmerdijk, die vroeger waarschijnlijk iets zuidelijker lag dan de Haarlemmerdijk die wij nu kennen. Door archeologen wordt verondersteld dat de Nieuwendijk rond 1200 aansluit op een dijk iets ten noorden van de Nieuwezijds Kolk. Zou deze veronderstelling bij verder archeologisch onderzoek worden bevestigd, dan bestaat de kans dat die meer zuidelijk gelegen dijk oorspronkelijk de zijdekade van de ontginningen ter plaatse is geweest. Ten noorden van die dijk heeft in de dertiende eeuw ongetwijfeld nog een stuk onbedijkt voorland gelegen. Dat er dijken aan de IJ-zijde liggen wordt aannemelijk voor het midden van de dertiende eeuw, wanneer in de jaren 1253-55 ten westen van Amstelland dijkgraaf en hoogheemraden van het hoogheemraadschap Rijnland het oppertoezicht krijgen over de zeedijk van

DE kracht vā de Sluyfen zijn by weynigh natien bekent: maer de Hollanders houden by naelt al haer landt van dir gheboit te leen, twelck sonder behulp van dien, luttel of niet waer en soude wesen: want het tapt de overvullige waterē af, en verhuert dat de schadelijcke niet wedroom mogen komen: dier om ist wonder dat de botte Hollanders van den eelften vinder gheen Sant ghemact hebben, schuyvende zynen naem met gulden letteren in het hooft van den Brevier. Is de rechte Sinnepop van een vroom Vorst, die't landt fuyert van gheboit, door justitie: soo dat de inwoners die deughdelijk zijn, te baten moghen groeyen en bloeyen.

14. Hollandse sluis, embleem uit Roemer Visscher, *Sinnepoppen*, Amsterdam 1614
Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 341 C 4

mingsgevaar. Immers door de dam met sluisen wordt de veenrivier een afgesloten boezemwater, waarin de waterstand enigszins kan worden gereguleerd. Bovendien wordt het gevaar voor overstroming sterk verminderd, omdat met de aanleg van de dam de lengte van de buitenwaterkerende dijk enorm wordt bekort.

De grootste onderneming op dit gebied in het Utrechts-Hollandse veengebied is ongetwijfeld de aanleg van de Spaarnedam in de mond van het Spaarne. Door de bouw van deze dam binnen het kader van het hoogheemraadschap van Rijnland worden in de jaren 1253-55 de Leidse Meer, de Haarlemmermeer en het Spaarne afgesloten boezemwateren, waarop heel het gebied van het IJ tot Wassenaar en Zwammerdam afwatert. Op een iets kleinere schaal worden dergelijke werken ook elders in het Utrechts-Hollandse veengebied uitgevoerd. Naast de Amsteldam zijn dat bijvoorbeeld de Schie- en de Rotterdam, die beide mogelijk van rond 1240 dateren, alsook de Alblasserdam van rond 1280 of de Giessendam uit 1281. In al die gevallen heeft de afdamming dezelfde dubbele reden: een betere beheersing van de afwatering en een grotere bescherming tegen overstromingen.

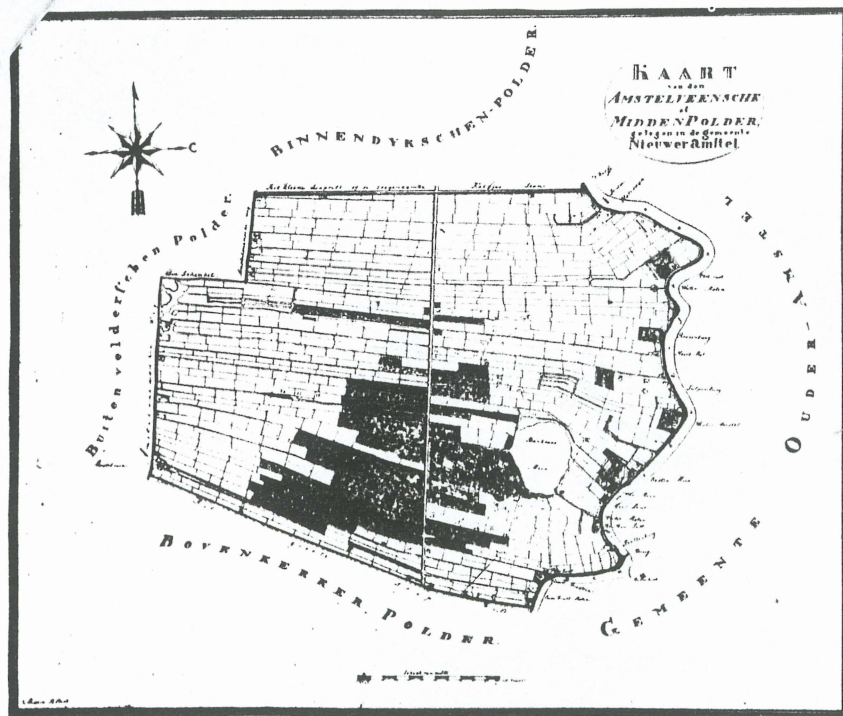
De damaanleg heeft in een aantal gevallen ook een niet-waterstaatkundig neveneffect: namelijk het ontstaan bij de dammen van nieuwe nederzettingen, waarvan een aantal al snel een stedelijk karakter gaat vertonen. Het buitendams gelegen deel van de riviermond fungeert dan als haven, waar goederen van elders worden aangevoerd en via de dam op binnenschepen worden overgeladen voor verder transport landinwaarts. Aan de samenhang tussen

de aanleg van een dergelijke dam en het ontstaan van een nederzetting daar bij hoeft niet te worden getwijfeld; in dit verband zijn ook de plaatsnamen eindigend op het woord 'dam' illustratief. Voor de vraag naar de ouderdom van Amsterdam is het dan ook van belang te weten van wanneer de dam in de Amstel dateert. Wat wij weten is dat de dam bestaat in 1275, wanneer Amsterdam voor het eerst wordt genoemd. Anderzijds zal hij er, zoals gezegd, in 1204 nog niet zijn geweest, zodat hij waarschijnlijk is aangelegd in de periode 1204-1275.

Door Fockema Andreae is destijds een mijns inziens geslaagde poging gewaagd de aanleg van de Amsteldam nader te dateren. Tot in de late vijftiende eeuw wordt de dam onderhouden door de dorpen Ouder- en Nieuwer-Amstel - dus het oude Amstel- en door de zogeheten Proosdij van Sint Jan, een heerlijkheid van de proost van het kapittel van Sint Jan in Utrecht, met de dorpen Mijdrecht, Wilnis en Kudelstaart. Van vele andere waterstaatkundige werken weten wij dat onderhoudsregelingen heel traditioneel zijn, zodat wij zondermeer mogen aannemen dat de dam is aangelegd op initiatief van het oude Amstelland en de Proosdij van Sint Jan. Het aardige is nu dat uit een veertiende-eeuwse bron bekend is dat ergens in de tweede helft van de dertiende eeuw juist de heer van Amstel, Gijsbrecht IV, en de proost van Sint Jan, op dat moment Gijsbrechts broer Willem van Amstel, tegen betaling toestemming hebben gegeven aan de Hollandse dorpen Kalslagen en Nieuwveen om via de Drecht uit te wateren op de Amstel. Het is zeer aannemelijk dat zij hier optreden als heer van de nederzettingen die samen afwateren op de Amstel en de kosten dragen van het onderhoud van de dan al bestaande dam. Vandaar dat men de Hollandse dorpen die ook op de Amstel willen afwateren daarvoor laat betalen. De overeenkomst met Kalslagen en Nieuwveen moet dateren uit de tijd dat beide genoemde heren in functie zijn, dat is tussen 1264 en 1291. Bovendien is het volgens Fockema Andreae het meest aannemelijk dat de overeenkomst zeer kort na de aanleg van de dam is gesloten. Volgens hem - en het lijkt mij dat hij daarin gelijk heeft - moeten namelijk Kalslagen en Nieuwveen ook voordien op de nog open Amstel hebben geloosd. Omdat een onderbreking van die lozing waterstaatkundig nauwelijks mogelijk lijkt, is het waarschijnlijk zo gegaan, dat zodra de dam door de dorpen van Amstelland en de Proosdij van Sint Jan is aangelegd, de twee Hollandse dorpen de rekening gepresenteerd krijgen en in het vervolg moeten betalen voor hun afwatering die tevoren gratis was. Een en ander zou dan betekenen dat zowel de genoemde overeenkomst als de aanleg van de dam dateren uit de jaren 1264-1275.

Conclusie

Kort samengevat mogen wij de nederzettingshistorische en waterstaatkundige ontwikkeling van Amstelland als volgt zien. Vanaf de elfde eeuw wordt ontgonnen aan weerszijden van de Amstel, onder oppergezag van de bisschop van Utrecht. De nederzetting heet Amstel, wordt bestuurd door schouten die zich later heren van Amstel noemen, en de oudste kerk staat in Ouderkerk. De ontginningen aan beide zijden van de rivier worden

15. Kaart van de Amstelveense- of Middenpolder, gelegen in de gemeente Nieuwer-Amstel, eerste helft 19de eeuw. De percelen land, die bij de ontginning dwars op de Amstel zijn uitgezet, zijn in dit kaartbeeld nog duidelijk te herkennen
Gemeentearchief Amsterdam

beschermd door rivierwaterkerende dijken, waarvoor het bestaan voor het eerst blijkt in 1204, en die zullen hebben aangesloten op dijken aan de IJ-zijde. Aan de westzijde van de Amstel is dat dan mogelijk nog niet de Haarlemmerdijk, maar een wat zuidelijker gelegen dijkje. In de dertiende eeuw wordt door de inklinking van het veen afwatering op de open Amstel steeds moeilijker. Om die reden bouwen Ouder- en Nieuwer-Amstel samen met de dorpen van de Proosdij van Sint Jan in vermoedelijk de tweede helft van de jaren zestig een dam met sluizen in de mond van de Amstel. Bij deze dam ontstaat de nederzetting Amsterdam, met van meet af aan een functie in het handelsverkeer. Tevoren zal er bij de mond van de Amstel ook al wel bewoning zijn geweest; die zal echter een voornamelijk agrarisch karakter hebben gehad, al mag men natuurlijk niet uitsluiten dat bij de mond van de rivier ook al voor de aanleg van de dam enige vissers en handwerkslieden gevestigd zijn geweest.

Summary

Amsterdam's structure was largely determined by local hydrological conditions. The heart of the city was formed by a dam across the Amstel, the river lined on both sides by dykes on which houses were built. To understand the early history of the city, it is important to know something about land reclamation in the Utrecht-Holland peat district and the problems connected with drainage and the building and maintenance of dykes.

In the early Middle Ages people lived to the east of this peat area on the stream-ridges and the banks of river branches in the Rhine-Maas delta, while to the west they settled on the ancient dunes and the sea-clay deposits at the mouths of the Rhine and the Maas. After about AD 950 the area began to be reclaimed from both sides, a process that was largely completed by the end of the 13th century.

Peat is formed from decomposing plant material and is about 80 per cent water. To turn this soil into agricultural land, the water table had to be lowered, bringing about shrinkage and oxidization of the upper layer of the peat. Drainage was achieved through a system of peripheral embankments and a small sluice for the excess water at the lowest point in the foremost embankment. Allotments were formed landinward of the river, or channel, from which the reclamation proceeded and were separated by ditches. The earliest land reclamations from the river Amstel extended as far as was possible. From the 11th century the bishops of Utrecht and counts of Holland issued land reclamation rights, regulating local administration and drainage, and appointing 'schouten' (sheriffs).

The waterworks were maintained by the local residents. Where agricultural use of the land required extensive drainage of the peat, the level of ground water had to be continually reduced, steadily increasing the difference with the water level in the river. Initially the front embankments offered sufficient protection. But by the second half of the 13th century the subsidence was causing serious problems and an organization with wider authority, the boards of 'dijkgraaf' (dyke reeve) and 'hoogheemraden' were required.

With the river Amstel it seems reasonable to assume that from the start of the reclamation, separate embankments were built not so much to protect the land from flooding as to control the water level in the polder. A dyke along the Amstel is mentioned in 1204, when it was broken and the land flooded. Presumably, by this stage the river Amstel was connected directly with the IJ and the Zuider Zee. The dykes along the banks of the Amstel and the IJ would have linked. In 1253-55 a dyke is mentioned for the first time on the IJ running from Spaarnedam to the edge of the district of Rijnland, which was where the later 'Kostverlorenvaart' waterway was to run. As an extension of this there may have been a sea dyke in Amstelland, possibly strengthened after the

storms and floods of 1163, 1170 or 1196, which considerably increased the size of the IJ and the Zuider Zee.

The land reclamation settlement on either side of the river Amstel was named in the customary fashion after the river - compare Rotte, Schie, etc. After the parish was split in two the name of Ouder-Amstel or Ouderkerk was given to the part where the original church stood, while the newer parish on the opposite bank was called Nieuwerkerk, or Nieuwer-Amstel.

At first, the settlements were well above mean water level. In the 13th century, drainage became increasingly difficult. A solution was found by damming the mouths of peatstreams. The construction of a dam with drainage-slues at the mouths of major drainage-streams gave better control over drainage over a large region. At the same time the dam allowed a considerable shortening of the outer dykes. The dam in the river Spaarne, built in 1253-55, for drainage in the 'hoogheemraadschap' of Rijnland was one of the principal dams of this kind. Similar projects, though on a smaller scale, were the Schie-dam and the Rotter-dam, in about 1240(?) and the Alblasser-dam and the Giessen-dam in about 1280. Urban settlements often developed around these dams, with the river outside the dam functioning as a harbour.

The dam in the river Amstel, which was maintained until the late 15th century by the villages of Ouder- and Nieuwer-Amstel, (previously Amstelland) and the more southerly villages under the Chapter of St Jan at Utrecht, would have been founded on their initiative. A 14th-century source states that in the second half of the 13th century Gijsbrecht IV van Amstel and his brother the Provost of St Jan, Willem van Amstel, permitted the villages of Kalslagen and Nieuwveen in the county of Holland to drain their water into the Amstel. It seems possible that the Amstel was dammed shortly before this and that the villages subsequently had to pay for drainage. This dates the building of the dam between 1264 and 1275, when it is first mentioned. It was at this point that a settlement arose which immediately became a trading centre. Initially the inhabitation at the mouth of the Amstel was agrarian, as a part of the reclamation on both sides of the river, although it is not impossible that fishermen and artisans lived at the mouth of the river even before the dam was built.

Bronnen en literatuur

Alpertus van Metz, 'De diversitate temporum' in: H. van Rij & A. Sapir Abulafia (red.), *Alpertus Mettensis, De diversitate temporum et Fragmentum de Deoderico primo episcopo Mettensi*, Amsterdam 1980.

'Annales Egmundenses' in: O. Oppermann (red.), *Fontes Egmundenses*, Utrecht 1933, Werken van het Historisch Genootschap, derde serie 61.

A.L.P. Buitelaar, *De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtsreeck*, Hilversum 1993.

S.I. Lockema Andrae, 'Over den oorsprong van Amsterdam' in: *Jaarboek Amstelodamum* 40 (1944), p. 13-18.

M.K.E. Gottschalk, *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland*, dl. 1: *De periode voor 1400*, Assen 1971.

P.A. Henderikx, 'De zorg voor de dijken in het baliwyschap Zuid-Holland en in de grensgebieden ten oosten daarvan tot het einde van de 13e eeuw' in: *Geografisch tijdschrift*, nieuwe reeks 11 (1977), p. 407-427.

P.A. Henderikx, 'Waterbeheersing en afwatering in de Alblasserwaard tot de invoering van de bemaling in de vijftiende eeuw' in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 103 (1988), p. 554-570.

P.A. Henderikx, 'Die mittelalterliche Kultivierung der Moore im Rhein-Maas-Delta (10.-13. Jahrhundert)' in: *Siedlungsforschung: Archäologie-Geschichte Geographie* 7, Bonn 1989, p. 67-87.

A.C.F. Koch en J.G. Kruisheer, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, 's-Gravenhage/Assen/Maastricht 1970-1992, 3 dln. (verschenen tot 1278).

P.H.J. van der Laan, *Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400*, Amsterdam 1975. Publikaties van de Gemeentelijke Archiefdienst van Amsterdam uitg. door de Stichting H.J. Duyvisfonds 11.

H. van der Linden, *De cope; bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte*, Assen 1956, 2e dr. Alphen aan den Rijn 1980.

H. van der Linden, 'Het platteland in het noordwesten met nadruk op de occupatie circa 1000-1300', in: *[Nieuwe] Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. 2, Haarlem 1982, p. 48-82.

H. van der Linden, 'Een nieuwe overheidsinstelling: het waterschap circa 1100-1400' in *ibidem* dl. 3, Haarlem 1982, p. 60-76.

H. van der Linden, 'Oorsprong en oudste ontwikkeling van het hoogheemraadschap van Rijnland' in: *Holland*, 22 (1990), p. 129-147.

S. Muller Ez., A.C. Bouman, K. Heeringa en F. Ketner, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, 5 dln., Utrecht/'s-Gravenhage 1920-1959.

G.P. van de Ven (red.), *Leefbaar laagland; geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland*, Utrecht 1993.

C.L. Verkerk, 'Het Amstelveen, een ontginnings- en bewoningshistorische verkenning' in: C. Streefkerk & S. Faber (red.), *Ter recognitie; opstellen aangeboden aan prof. mr. H. van der Linden bij zijn afscheid als hoogleraar in de Nederlandse rechtsgeschiedenis aan de Vrije Universiteit*, Hilversum 1987, p. 83-97.